

UDK 179:614.2

Primljeno: 07. 10. 2018.

Pregledni rad

Review paper

Dželaludin Hodžić

RAZUMIJEVANJE PRAVA I BIOETIKE PREMA FILOZOFIJI PRAVA RONALDA DWORKINA – POJMOVI, ZNAČAJ I DOMAŠAJ

Pravo i bioetika značajni su društveni fenomeni. Dok pravo predstavlja tradicionalnu društvenu nauku, bioetika je relativno nova naučna disciplina. Ono što karakterizira i pravo i bioetiku jeste interdisciplinarnost u pristupu pojmovima, izazovima i procesima koje društvena praksa nameće. Rad nastoji interdisciplinarnost prava i bioetike i značaj njihovog međusobnog odnosa razumijevati iz perspektive filozofije prava Ronalda Dworkina, jednog od najznačajnijih savremenih pravnih filozofa. Rad se bavi osnovnim pojmovima, značajem i domašajem takvog mišljenja u razumijevanju prava i bioetike, odnosno, sjecištima u kojima se neminovno nalaze.

Ključne riječi: bioetika; pravo, pravo kao integritet

UVOD

Pravo¹ spada u red tradicionalnih društvenih nauka, dok je bioetika relativno nova naučna disciplina. Ono što karakterizira odnos prava i bioetike jeste susret u pristupu izazovima i procesima koje društvena praksa nameće. Multidisciplinarnost prava i

¹ Riječ pravo nije jednoznačna i može se odnositi na više sadržaja (Visković 1981: 3). S obzirom na osnovnu ambiciju ovoga rada da ponudi moguće razumijevanje prava u susretu s bioetikom, posebno Dworkinove filozofije prava, to će se ovdje pod pravom prvenstveno misliti njegova teorijska, odnosno, filozofska dimenzija. Naravno, stvarni izazovi koje u svom rastu otvaraju bioetičke rasprave razmatranje nužno čine i praktičkim, odnosno uključuju i pravo u njegovoj fenomenološkoj dimenziji, sagledavajući pravo kroz napore regulacije značajnih društvenih (bioetičkih) pitanja.

bioetike i značaj njihovog međusobnog odnosa nastojat ćemo u ovom radu utemeljiti na integrativnoj teoriji prava Ronalda Dworkina, jednog od najznačajnijih savremenih filozofa prava². U fokusu su osnovni pojmovi, značaj i domašaji njegova mišljenja u razumijevanju odnosa prava i bioetike.

Prvo poglavlje predstavlja bioetiku u pojmovnim određenjima i njenom razvojnom putu. U drugom poglavlju bavimo se Dworkinovom filozofijom prava u ključnim njenim odrednicama kako bi se osvijetlio prostor razumijevanja Dworkinovitih promišljanja ključnih bioetičkih tema, prvenstveno abortusa i eutanazije. Na kraju rada donosimo kratko zaključno razmatranje.

BIOETIKA

Kovanica bioetika u sebi sadrži riječi bios (život) i etika. U tom smislu bioetika se može odrediti kao etika života (Marjanović 2013: 48-49). Time, kako je to obično slučaj s etimološkom analizom, još uvijek nije rečeno ni izbliza dovoljno za razumijevanje složenosti bioetike kao jedne od mlađih i najbrže rastućih naučnih disciplina i polja naučnog interesa. Utoliko je potrebnije razmotriti povijesni kontekst njenog nastanka i razvoja (Rinčić 2011: 20).

Bioetika je nastala prije nego što je dobila ime. Početkom bioetike smatra se osnivanje tzv. Božjeg komiteta, etičkog tijela koje je, nakon što je 1962. godine u Centru za umjetni bubreg u Seattleu stavljen u funkciju prvi aparat za dijalizu, trebalo izvršiti odabir malobrojnih pacijenata za priključivanje na spasonosnu aparaturu. Ključni moment u tom događaju predstavlja činjenica da odbor nije bio sastavljen na stručnom nego na laičkom principu, što je nosilo poruku da orijentaciju u moralnim dilemama koje donosi znanstveno- tehnički napredak treba tražiti izvan znanosti same, u interakciji znanstvenih disciplina i izvanznanstvenih, etičkih i kulturnih perspektiva (Čović 2004: 17). Bioetika prelazi svoj razvojni put od nove medicinske etike, preko globalne bioetike do integrativne bioetike, s kojim fazama se u nastavku nešto bliže upoznajemo, uglavnom, kroz doprinos Ante Čovića, jednog od začetnike bioetike i bioetičkog mišljenja na ovim prostorima.

Nova medicinska etika

„U početnom stadiju bioetika je metodološki bila određena neposrednom moralnom refleksijom (principalizam), dok je predmetno bila ograničena na

² O biografiji Ronalda Dworkina vidjeti Guest (2013)

zdravstvenu skrb i biomedicinska istraživanja“ (Čović 2004: 18). W. T. Reich u "Uvodu" prvog izdanja *Bioetičke enciklopedije* (1978) definirao je bioetiku u početnoj fazi njezina razvoja kao „sustavno proučavanje ljudskog ponašanja u području znanosti o životu i zdravstvene skrbi, ukoliko se to ponašanje ispituje u svjetlu moralnih vrijednosti i principa“ (Čović 2004: 120). Godinu poslije T. L. Beauchamp i J. F. Childress objavljuju utjecajnu knjigu *Principi biomedicinske etike* koja je postala temeljnim djelom principalizma. Riječ je o pokušaju izgradnje principa ponašanja koje bi se temeljilo na četiri načela: autonomiji, neškodljivosti, dobročinstvu i pravednosti (Beauchamp 1996: 534-536; Čović 2004: 119). Navedena načela svoj izvor imaju u društvenoj moralnosti što, ipak, ne znači da će u bioetičkom diskursu uvijek imati identičan odraz i tumačenje tradicije iz koje potiču (Beauchamp 1996: 535). Utemeljenje navedenih načela na društvenoj moralnosti nailazi na kritike upravo zbog nejasnih obrazloženja, na čemu se još jednom pokazuje potreba postojanja jasnog odnosa prema općoj, filozofskoj etici (Čović 2004: 30).

Globalna bioetika

U drugoj fazi je „bioetika metodološki bila definirana pomoću etičkog pluralizma i znanstvene interdisciplinarnosti, dok se predmetno proširila na problematiku života uopće, te na njegov društveno-politički i globalno-ekološki kontekst“ (Čović 2010: 20). U drugom izdanju *Bioetičke enciklopedije* (1995.) W. T. Reich u novoj definiciji registrira metodološku preobrazbu koju je bioetika u međuvremenu prošla određujući je „kao sistematsko proučavanje moralnih dimenzija – uključujući moralne poglede, odluke, postupke i težnje – u znanostima o životu i zdravstvenoj skrbi, koje se služi različitim etičkim metodologijama u interdisciplinarnom okružju“ (Sperling 2008: 54). Za proširenje predmetnog područja bioetike upravo do globalnih razmjera mjerodavna je druga knjiga V. R. Pottera, „oca bioetike“, koja izlazi 1988. godine pod znakovitim naslovom *Globalna bioetika: zasnivanje na Leopoldovu nasljeđu*“ (Čović 2010: 20).

Integrativna bioetika

„U aktualnoj razvojnoj etapi bioetiku u metodološkom pogledu obilježava ideja *pluriperspektivizma*, dok se njeno predmetno područje produbljuje zahvaćanjem filozofijsko-povijesne dimenzije u kojoj se rasvjetljuje karakter znanstveno-tehničke epohe i uloga moderne znanosti, razmatraju mijene u temeljnim odnosima čovjeka prema povijesnim zadanostima te detektiraju procesi prelamanja svjetskopovijesnih epoha“ (Čović 2010: 21). U dijaloškom okviru bioetičke saradnje, bioetika je na samom početku bila definirana kao „ (...) pluriperspektivno područje u kojem se u

interakciji raznorodnih perspektiva stvaraju uporišta za orijentiranja u pitanjima koja se odnose na život ili na uvjete njegova održanja“ (Čović 2004: 11).

Najvažnije postignuće svakako predstavlja inovativni koncept integrativne bioetike koji je dao odlučujući impuls razvoju bioetike u globalnim razmjerima. Integrativnu bioetiku karakterizira širokopredmetno područje, koje seže od moralnih dilema u medicinskoj praksi i biomedicinskim istraživanjima, preko određivanja moralnog statusa ne-ljudskih živih bića, tematiziranja ekoloških pitanja, uloge znanosti i tehnike u suvremenoj civilizaciji, rasprave o karakteru naše epohe i znakovima prelamanja epoha, sve do teorijskog zasnivanja nove svjetskopovijesne epohe. U metodološkom pogledu integrativnu bioetiku obilježava izrazita interdisciplinarnost, uvažavanje i uključivanje u raspravu relevantnog kruga posebnih znanstvenih disciplina, ali isto tako i kruga neznanstvenih perspektiva koje obuhvaćamo nazivom kulturne perspektive. U tom je kontekstu nastao pojam pluriperspektivizma kao metodološko određenje integrativne bioetike, pojam koji u sebi objedinjuje znanstvene i kulturne perspektive (Čović 2010: 43).

Na naprijed spomenutom odnosu s filozofskom etikom koji se smatra nužnim, Čović (2004: 27-28) gradi definiciju prema kojoj je bioetika „(...) područna, relacijsko-filozofska i pluriperspektivna etika (...)“, pri čemu je značajno napomenuti da se i prema samom autoru u navedenoj definiciji ponajprije otkriva bioetika kakva bi trebala biti kakva bi mogla odgovoriti izazovima pred kojima se nalazi (Čović 2004: 29). Jednu od definicija nudi i Jurić (2007:249) prema kojem je bioetika: „(...) otvoreno područje susreta i dijaloga različitih znanosti i djelatnosti te različitih pristupa i pogleda na svijet, koji se okupljaju radi artikuliranja, diskutiranja i rješavanja etičkih pitanja vezanih za život, za život u cjelini, u svakom od djelova te cjeline, za život u svim njegovim oblicima, stupnjevima, fazama i pojavnostima“

Uprkos intenzivnom razvoju, pitanje statusa bioetike kao discipline ostaje otvorenim (Rinčić 2011: 17). U svom pluriperspektivizmu bioetika se neminovno susreće s pravom te je kao takvu valja misliti i uvažavati kao odgovor na epohu u kojoj je, da parafraziramo Baubyja, znanstveni razvoj usavršio kaznu (1997:9)³.

³ Tragom jedne primjedbe kako je nejasno kakve veze ima „usavršavanje kazne“ s bioetikom valja istaknuti kako je znanstveni razvoj koji, kako to Bauby lucidno ističe, usavršava kaznu, uvjet nastanka bioetike. Bez znanstveno-tehničke paradigme koja u svom obuhvatu ima život u cjelini, pa time i čovjekov život, ne bi, naime, bilo potrebe za bioetikom koja nadomješta ili nadograđuje ono što će Jonas nazvati susjedskom etikom, koja u svom pojmovnom instrumentariju ne obuhvaća izazove nove – bioetičke – epohe. U konkretnom slučaju, riječ je o novinaru (Jean-Dominique Bauby) koji doživljava kardiovaskularni udar, koji ga dovodi u stanje zaključanosti (locked-in), odnosno, potpune tjelesne paralize ali netaknute svijesti. Riječ je o graničnom iskustvu života i smrti o kojem u sjajnom eseju govori Čović, teorijski artikulirajući slučaj u kojem se našao Bauby. (Čović 2004: 69-90)

2. FILOZOFIJA PRAVA RONALDA DWORKINA

2.1. Prirodnopravne i pozitivnopravne teorije

U osnovnim prikazima škola ili pristupa filozofije prava grubo se mogu ocrtati dva ključna pravca. Jedan je jusnaturalistički ili prirodnopravni koncept koji pak u sebi sadrži više uklona ili novih podijela. U najkraćem, radi se o razumijevanju koje pravo utemeljuje u višim normama, iz kojih se pravo izvodi i kojima je samim time podređeno. Iz toga se prirodno pravo razumije kao hijerarhični poredak (Visković 1981: 24). Osim hijerarhije normi, karakteristika prirodnopravnog učenja jeste i objektivno važenje normi, bez obzira na ljudsku volju, tj. etički savršen sadržaj objektivnih normi koji je izražen u općem dobru (Visković 1981: 24). Prirodno pravo, prema Johnu Finnisu, jednom od značajnijih predstavnika prirodnopravnih pravaca, naprosto je ime za sjecište prava i morala. Drugim riječima, kada odlučujemo o tome šta je pravo, mi, ustvari, donosimo vrijednosni sud i što bi kao takvo trebalo biti (Wacks 2006: 1).

S druge strane, u nastojanju emancipacije prava ne samo od metafizičkih elemenata prirodnog prava nego i od filozofije (Kaufmann 2013: 29), razvija se pravac pravnog pozitivizma. Dworkin sam, pripremajući se svojedobno za obračun s pravnim pozitivizmom, ocrtava njegov kostur. Prema pozitivističkom razumijevanju, kaže Dworkin, pravo je skup pravnih pravila koji se koriste za legitimiranje javne vlasti u korištenju prisile u postizanju željenog ponašanja u društvu (Dworkin 1978: 28). Izvan navedenog skupa pravila nema prava, što znači da se oni slučajevi koji ne potpadaju pod navedeni skup, rješavaju diskrecijom ovlaštenog službenika koji u konkretnom slučaju ima zadatak primijeniti pravo. Tom diskrecijom ne zahvaća se, kako bi se moglo pomisliti, u moralne osnove, nego se nadopunjuje postojeće ili stvara novo pravo (Dworkin 1978: 28). Time se, iz pozitivističke perspektive, nastoji osigurati dosljednost i koherentnost u odbrani prava kao proste činjenice (plain fact) koja izvan sebe nema drugih osnova legitimiranja poput morala.

Ključne razlike navedenih škola nastaju u odnosu prava i morala. U toj tenziji razvijaju se odgovori na pitanja treba li se pravo zadovoljiti onim što jeste ili treba neprekidno tragati za pravom kakvo treba da bude. Pri tome, u traganju za pravom kakvo treba da bude naglasak nužno nije u dostizanju ideala. Drugim riječima, postavlja se pitanje da li dostizanjem ideala isti još uvijek ostaje ideal. Stoga je naglasak u kiritčkom, dakle, filozofskom promišljanju prava koje rezultate ne daje dostizanjem odredišta nego u putu koji se prelazi.

Između ovih filozofskopravnih pravaca, ovdje pojednostavljeno prikazanih⁴, razvija se interpretacijska i integrativna filozofija prava čiji je jedan od prominentnih predstavnika Ronald Dworkin.

2.2. Ključne odrednice filozofije prava Ronalda Dworkina

Pravo kao interpretacija

Pravo kao i svaka društvena praksa predstavlja izraz određenih vrijednosnih sudova i angažmana na njihovom ostvarenju. Vrijednosti i praksa vrše obostran utjecaj. Vrijednosti sadržane u društvenim praksama otkrivaju se tumačenjem onih koji i sami sudjeluju u društvenoj praksi te se, povratno, nalazi tumačenja koriste za daljnji razvoj prakse, odnosno, njeno vršenje i opravdavanje (Dajović 2015: 82). Pojam interpretacije nije stran pravu. Štaviše, riječ je o imanentno pravnom pojmu. Valja, ipak, naglasiti kako ovdje nije riječ o onoj vrsti interpretacije u kojoj pravnici u svakodnevnom susretu s pravnim tekstovima, uglavnom, zakonodavnim tumače pojedine norme s ciljem otkrivanja eventualno nejasnih odredbi i rješavanja pitanja pravnih praznina (Franeta 2015: 112). Riječju, to „nije ono tumačenje o kojem govore pravnici“ (Dajović 2015: 84). Ovdje se radi o interpretaciji koja je stvaralački usmjerena, kojom se pravnoj praksi nameće cilj kako bi se od tumačenog primjera izgradio paradigmatički primjer (Dworkin 2003: 64) koji ujedno opravdava nastavak prakse. U izgradnji stvaralačke interpretacije, ista se stavlja u širi kontekst filozofske tradicije. Dworkin tako stvaralačku interpretaciju prava stavlja nasuprot Diltheyevoj koncepciji razumijevanja (*verstehen*) koja se shvata kao konverzacijska interpretacija (Dworkin 2003: 63,453).

Izgradnjom interpretacijskog pojma prava Dworkin poduzima kritiku pravnog pozitivizma prema kojem je pravo prosta činjenica. Ako je pravo tek činjenica ne bi bila moguća sporenja o pravu, kojima ipak svjedočimo, čime se potvrđuje kako je riječ o teorijskom neslaganju, odnosno, neslaganju o kriterijima pravičnosti (Zdravković 2015: 92). Samo tumačenje odvija se kroz tri faze u kojima se kao ključne dimenzije izdvajaju: identifikacija okvirmih pravila prakse koja se želi tumačiti (predtumačenje), obrazloženje ključnih dijelova prakse identifikovane u prethodnoj

⁴ Ovaj značajno skraćeni prikaz osnovnih strujanja u mišljenju prava ovdje je tek kratki uvod kojim se otvara prostor za uvođenje novog, Dworkinovog, razumijevanja koje se u nastavku predstavlja. Za opširnije uvide u prirodnopravne i pozitivnopravne teorije kao koristan pregled ali i upute za daljnje čitanje vidjeti i: Golding, Martin P., William A. Edmundsoon (eds.), 2005. Značajan spisak naslova za daljnje čitanje nudi i ovdje neposredno korišteni naslov Raymonda Wacksa.

fazi (tumačenje) te vrijednosno tumačenje kako bi se opravdalo vršenje prakse, odnosno, kako bi se istu prikazalo u boljem svjetlu od druge (reformatorska faza) (Dworkin 2003: 76-79). Dworkin je svjestan široko postavljenog pojma tumačenja i različitih skepsi u vezi sa tako koncipiranim pojmom (Dworkin 2003: 86-94) ali naglašava kako je značaj interpretacijskog pristupa upravo u odsustvu apologetskih pozicija, štaviše u neslaganju koje treba da rezultira otkrivanjem onog pogleda o najznačajnijim pitanjima koji odražava konsenzus, odnosno, „(...) koji se najbolje slaže sa ubjeđenjima koje svi zajedno ili grupno imamo i zadržavamo o najboljoj oceni prakse koju delimo“ (Dworkin 2003: 96).

Takvo, široko postavljeno tumačenje, koordinate ima u pravnim principima i pravnim pravilima. Riječ je o distinkciji koja omogućava ravnotežu u postupku tumačenja i primjene prava. Dok principi, s jedne strane, predstavljaju legitimacijsku osnovu, omogućavajući smisao posebno u slučajevima pravnih praznina, pravna pravila, opet, iako predstavljaju i primjenu principa, stabilnu su tačka iz koje je otežana proizvoljnost u tumačenju (Franeta 2015: 111)⁵. U toj ravnoteži između tumačenja i primjene, smisla i precedenta, ocrta se dijaloški proces koji još jednom ukazuje na Dworkinovo oslanjanje na širu filozofsku hermeneutiku koja tumačenje vidi kao nadgradnju na postojeća obavezna pravila (Franeta 2015: 114). Takvo gledište utemeljeno je svakako u Gadamerovoj hermeneutici prema kojoj samorazumijevanje (tumačenje) i iskustvo (praksa, precedent) teže sporazumijevanju, odnosno, tački u kojoj različite strane nalaze isti smisao (Franeta 2015: 114).

Pravo kao integritet

Već je rečeno da Dworkin integritet smatra dušom prava. Pojam integriteta nije jednoznačan. Riječ potiče iz latinskog *integritas*, što se prevodi kao „(...) netaknutost, nepovrijeđenost, ispravnost, punoća.“⁶ U širem smislu razaznaje se odnos s moralom pa se integritet često razumije kao poštenje, dosljednost. Utoliko će i Dworkin imati potrebu naznačiti razliku između pojma dosljednosti i pojma integriteta. Prema Dworkinovoj koncepciji integriteta u pravu, integritet i dosljednost ne samo da nisu istoznačni već se, štaviše, mogu i znatno razlikovati, odnosno, rezultirati različitim zaključcima (presudama) (Dworkin 2003: 235-236). U tom smislu nudi ilustrativan primjer za potrebnu distinkciju pojmova integritet – dosljednost. Sudovi u Britaniji dugo su, naime, izuzimali advokate iz principa odgovornosti za štetu počinjenu iz

⁵ O pravnim principima, njihovom značenju i upotrebi: Šarčević, Edin (ur.), 2014.

⁶ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27591>, pristupljeno: 18. 06. 2018. godine

nemara, koja se (odgovornost) pripadnicima drugih profesija nametala. Strogo shvaćena dosljednost podrazumijevala bi održanje imuniteta za advokate od navedenog principa dok princip integriteta ne dozvoljava principijelno neutemeljene izuzetke. Navedeni primjer imuniteta je suženo tumačen, kako bi se praksa opravdala i prikazala u najboljem svjetlu, čime na scenu stupa princip integriteta u pravu. Drugim riječima, navedeni primjer prikaz je značaja interpretacije koja je vrijednosna i stvaralačka a dovodi do utemeljujućeg obrazloženja koje osigurava integritet u pravu. Time se integritet nasuprot dosljednosti nameće kao dinamički princip, koji omogućava budućnosti okrenut pogled, kojem tenzija ili sukob u interpretaciji ne smeta već ga potiče (Dworkin 2015: 439). Dinamički princip sadržan u integrativnoj ambiciji omogućit će, kasnije, upravo odgovore na neke primjedbe o slabosti precedentnog prava kao takvog u razrješnju bioetičkih dilema kroz formulaciju pravnih odgovora.

3. PRAVO I BIOETIKA – POJMOVI, ZNAČAJ I DOMAŠAJ IZ PERSPEKTIVE DWORKINOVE INTERPRETACIJSKE FILOZOFIJE PRAVA

Pravo i bioetika iz perspektive Dworkinove filozofije prava

„(...) većina ljudi život smatra svetom odgovornošću koja postaje jasnija kada se misli o smrti, svojoj ili nekoga drugog.“ (Dworkin 1993: 238)

3.1. Život kao sekularno sveto

Dworkin u bioetički teren ulazi djelom *Life's Dominion*⁷ u kojem iznosi vlastitu argumentaciju o paradigmatskim bioetičkim pitanjima – abortusu i eutanaziji. Raspravu o abortusu i eutanaziji u koju se uključuje, Dworkin ne smatra završenom niti nakon obaranja referenduma (Dworkin 1993: 4) upravo jer pravna regulacija ne može jednostavno i svakako ne jednostrano zatvoriti životna pitanja, naročito ne ona koja uključuju život i smrt. Tim već naznačava, ostajući vjeran svojim osnovnim filozofskopravnim pozicijama, i svoja gledišta na pravna, etička i politička pitanja o abortusu i eutanaziji. Posebno je značajno što Dworkin, gradeći svoju poziciju u

⁷ U predgovoru Miomira Matulovića za Shvaćanje prava ozbiljno (Kruzak, 2003., Zagreb) "Life's Dominion" prevedeno je kao "Nepovredivost života".

raspravi, uvodi koncept svetosti života, prethodno naglašavajući kako ideja svetog nije i ne mora nužno biti isključivo religijska. Tim se, pored religijskog svetog, uvodi i ideja sekularnog svetog (Dworkin 1993: 23). Sveto u sekularnoj perspektivi predstavlja život kao takav. To je ključni argument na kojem treba graditi stavove u svjetonazorski pluralnim društvima, nasuprot na-pravima-utemeljenom prisutpu (rights based) (Dworkin 1993: 24-26) u kojem su ključna pitanja da li je fetus osoba, odnosno, kada to postaje. Svetost života nije tek prigodno, za potrebe konkretne rasprave izgrađena platforma Ronalda Dworkina. Ona izvire iz ideje ljudskog dostojanstva koja je u osnovi Dworkinovih razmatranja o pravu, posebno o ljudskim pravima⁸. Ljudsko dostojanstvo osnova je, dalje, za razumijevanje jednakosti (equality) svih ljudi. Ljudsko dostojanstvo, koje Dworkin posebno ekstenzivno obrazlaže u *Justice for Hedgehogs* (2011: 191-199), podrazumijeva dva principa, samopoštovanje i autentičnost (Dworkin 2011: 203), koji omogućavaju „vođenje dobrog života“. To je važno mjesto u Dworkinovoj moralnoj filozofiji. Važno je, naravno, naglasiti kako Dworkin pravi razliku između odgovornosti da se vodi dobar život i, u konačnici, retrospektivno, ima dobar život. Pri tome, primjećuje Dworkin, opravdavanje moralnih stavova uvijek je tautološko ali, također je važno, nema ništa loše u tome da moralnost po sebi omogućava vlastito opravdanje (Dworkin 2011: 193). Iz ljudskog dostojanstva brane se stavovi o jednakosti i slobodi. Na tim osnovama Dworkin se upušta u rasuđivanje o argumentima o abortusu i eutanaziji. Svetost života utemeljena na gore predstavljenim principima ispunjava se kada uvažava principe te svetosti, a to znači ljudsko dostojanstvo kojeg nema bez autonomije, jednakosti i slobode (Dworkin 1993: 239). Zato što poštujemo dostojanstvo, reći će Dworkin, zahtijevamo demokraciju i definiramo je na način da ustav koji omogućava da većina suspendira slobodu savjesti razumijevamo kao neprijatelja demokracije, ne njenog čuvara (Dworkin 1993: 239). Utoliko je jasnije kada Dworkin (1993: 122) kaže da ustav nije „skup neovisnih pravila sastavljenih poput poštanskih markica“, odnosno, da ustav (i pravo u cjelini) treba biti predmet interpretacije svake generacije posebno, u duhu vremena. Iz navedenog proizlazi da je najveća uvreda svetosti života nezainteresovanost pred njegovom složenosti (Dworkin 1993: 240). Ovo je posebno važno jer je izvjesno kako će se i nakon prevladavanja rasprave o abortusu i eutanaziji, nametnuti još složenija pitanja koja će zadirati u intrinzične vrijednosti ljudskog života (Dworkin 1993: 240). To posebno

⁸ Dworkin je tu ideju, osim u *Life's Dominion*, posredno iznio već u *Taking Rights Seriously* (1978) ali posebno u *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality* (2000), *Justice for Hedgehogs* (2011) i *Religion Without God* (2013).

značajnim čini obavezu razvijanja samosvijesti i samopoštovanja kao velikog postignuća ljudske civilizacije koje neće prepustiti dominaciju tehno-znanstvenom diskursu bez borbe ljudi da kroz pravo koje usvajaju i odluke koje donose izraze svetost ljudskog života.

3.2. Oponašati Boga

U poznatom članku "Playing God" (1999) Dworkin se bavim pitanjima koja nadilaze ona postavljena u raspravi o abortusu i eutanaziji – pitanjima koja ispostavlja genetski inženjering. Genetika je jedno od najintenzivnijih znanstvenih područja koje će presudno utjecati na život budućih generacija (Dworkin 1999). Iako se opasnosti genetskog inženjeringa još uvijek smještaju u budućnost mnogi od problema otvorenih razvojem genetike već su pred nama. Takve dileme Dworkin prikazuje kroz ponašanje osiguravajućih kuća i zdravstvenih osiguranja, a koje se posebno odnosi na politiku zdravstvenog osiguranja i politiku zapošljavanja. Primjerice, testovi mogu otkriti genetske prediktore bolesti ili predispozicije za bolest. Tako smo već sada suočeni s teškim pitanjima o tome koliko daleko možemo ići s testiranjima i kada su ti testovi opravdani, kada su nužni, ili zabranjeni; i koliko daleko trebamo dopustiti poslodavcima i osiguravajućim društvima da idu u svojim zahtjevima za raspolaganjem rezultatima takvih testova. Kritičari genetskog testiranja navode razne vrste zala koja mogu proizaći iz raspolaganja rezultatima. Ako je poznato da će netko umrijeti mlad ili oboljeti od neke bolesti, kako će se drugi prema njemu odnositi? Mogu smatrati nepoželjnim brak, pa čak i prijateljstvo s takvom osobom. U nekim slučajevima ljudi bi se mogli naći u situaciji da ne mogu pronaći posao ili osiguravajuće društvo koje bi ih htjelo zdravstveno osigurati, ukoliko su im dostupne informacije o njihovim genima. Je li to pravedno? Kod pitanja o pravednosti, često je riječ, prema Dworkinovima riječima, o starim problemima, kojima je mogućnost genetske manipulacije dala novu oštrinu.

U najkraćem, i u odnosu prema opasnostima genetske manipulacije Dworkin ostaje vjeran svojim temeljnim principima: slobodi, autonomiji i jednakosti. Iz takve pozicije Dworkin postavlja niz pitanja: Šta tačno znači oponašati Boga? U čemu je razlika između izuma penicilina i korištenja dizajniranih i kloniranih gena da bi se izliječile još strašnije bolesti od onih koje liječi penicilin? U čemu je razlika između podvrgavanja vlastitog djeteta napornim vježbama da bi se reducirala njegova težina ili uvećala snaga, i mijenjanja njegovih gena, dok je još uvijek u embriju, s istim ciljem? (Dworkin 1999)

Strah koji osjećaju pri pomisli na genetski inženjering „(...) nije strah da je to loše; to je strah da ćemo izgubiti naše shvaćanje o tome što je loše. Brinemo zbog toga da će naša ustaljena vjerovanja biti potkopana, da ćemo se naći u nekoj vrsti moralnog slobodnog pada, da ćemo moramo stvoriti nova vjerovanja ispred nove pozadine, s nesigurnim ishodom. Oponašati Boga znači igrati se s vatrom“ (Dworkin 1999). Dakle, naši stavovi o genetskom inženjeringu grade se, prema Dworkinu, iz našeg moralnog osjećanja, odnosno, razumijevanja čija kičma je pojam i status slobodne osobe koja ima odgovornost prvenstveno za vlastiti život ali i živote drugih u poštivanju njihovog dostojanstva.

Zato će reći da oponašanje Boga kroz genetske manipulacije nije po sebi osnov za utemeljenje naših stavova o onome što genetski inženjering nudi, odnosno, za a priori odbijanje mogućnosti u horizontu biotehnoške epohe. Štaviše, riječ je o izazovu „(...) s kojim se moramo ogleđati, a ne razlog za okretanje leđa tom izazovu. (...) Ako želimo biti moralno odgovorni, onda ne smijemo ustuknuti jednom kad smo našli, kao što jesmo, da su neke od najosnovnijih pretpostavki ovih vrijednosti pogrešne. Oponašati Boga uistinu znači igrati se s vatrom. Ali to je ono što smo mi smrtnici činili sve od Prometeja, zaštitnika opasnih otkrića. Igramo se s vatrom i prihvaćamo konzekvence, jer je alternativa tome neodgovorni kukavičluk u susretu s nepoznatim“ (Dworkin 1999).

Pravo i bioetika – odgovornost za svetost života

Odnos prava i bioetike je značajan i složen do mjere da ga se teško može uspoređivati s drugim interdisciplinarnim ogledanjima poput npr. odnosa prava i ekonomije ili prava i historije. Za to postoji više obrazloženja (Sperling 2008: 53; Shapiro 1999: 22). U ponuđenim pojmovnim omeđenjima i Dworkinovim uvidima, posebno iz rasprave o abortusu i eutanaziji, jasno se razaznaje prostor značajnog, intenzivnog i plodonosnog susreta prava i bioetike⁹. Pravo i bioetika mogu se samjeravati u različitim dimenzijama. Moguće ih je, naime, razmatrati u analizi pozitivnopravnih rješenja na nacionalnom, komparativnom ili međunarodnom nivou. Osim toga, može se govoriti i o povratnom utjecaju koji bioetika vrši na neke

⁹ Na St. Anne's College, Oxford, održana je 2016. godine konferencija pod nazivom "Human Enhancement and the Law – regulating for the future". Ovdje se navodi kao prilog tezi o značaju razmatranja i recentnosti u radu spomenutih rasprava i otvorenih pitanja. Primjera radi, navodimo naslove/teme nekih od izlaganja: What's in a name? Defining the Legal concept(s) of human enhancement; Civil and criminal liability in the era of subconsciously controlled prosthetics mediated by artificial intelligence interfaces; Regulating Human Enhancement: Food Law as Food for Thought, Hacking the Brain, Securing the Brain: Emerging Risks and Regulatory Options. Iz istih razloga vidjeti i: Poland, Susan Carter (1997), "Landmark Legal Cases in Bioethics", *Kennedy Institute of Ethics Journal*, Vol. 7, 2, str.191-209.

immanentno pravne institute. Konačno, ne i zaključno, pravo i bioetika mogu se misliti u cjelini odnosā i prožimanja koja, ustvari, predstavljaju različite modele i forme odgovora na izazove epohe koja se označava kao biotehnoška. O tome je ovdje ponajprije riječ. O razmatranju odnosa prava i bioetike u cjelovitom pogledu, u širokom pregledu izazova i osnovnih pojmova koji se nameću u tehnologijom ovladanom životu i iskustvu. Odgovori u takvoj epohi, posebno oni koji imaju ambiciju održivosti i znatnijeg prospektivnog domašaja ne mogu biti ponuđeni izvan multidisciplinarnih i pluriperspektivnih pozicija, odnosno, polazišta. U takvom pristupu nezaobilazna je Dworkinova filozofija prava u kojoj su interpretacija i integritet temelji „carstva prava“. Poznatim uvodnim odlomkom iz svog utjecajnog djela, Dworkin egzemplarno prikazuje zašto pravo naziva carstvom koje dominira svakodnevnim životom čovjeka. Takvo pravo, koje dominira, da ponovimo, svakodnevnim životom već bi se moglo definirati kao biopravo. Na sličan način, uostalom, nastaju i druge kovanice kojima se nazivaju novije naučne discipline, a koje razmatraju značaj života, njegovu cjelovitost, pojavnosti i mjesto koje ima u čovjekovom ophođenju i nastojanju da odgovori na znanstveno-tehnološki napredak poput biomedicine, biopolitike, bioetike, biotehnologije. Time ne samo da se, još jednom, naglašava njegov pluriperspektivizam (Đurđić, Trajković 2013: 248) već i naznačavaju osnove za utemeljenje bioprava u integrativnoj filozofiji Ronalda Dworkina. To biopravo, shvaćeno sada ne samo kao sveobuhvatno nego u bioetičkom nasuprot antropocentričkog ishodišta, temelji se na uvjerenju da je upravo pravo centralno mjesto za formulaciju odgovora na biotehnoške prijetnje (Brewster 2008: xiii; Cameron 2006: 422; Andorno 2009: 224, Jonas 1990: 43). Misliti pravo odgovorno u savremenom kontekstu znači misliti ga suprotno onom konceptu koji je odbacio osnovu za izgradnju normi i ideju norme kao takve (Jonas 1990: 43) u kojem se vakuumu pojavljuje Dworkinova filozofija kao kontinuitet tradicionalnih pozicija, odnosno, traženje srednjeg puta „(...) između besperspektivnosti postmodernističkog kaosa i nasilja modernističkog logosa.“ (Svetlič 2004: 407).

Posebno značajan doprinos prava bioetici ogleda se u pravnom jeziku, formulaciji i argumentaciji koja ističe značaj prâvâ, dužnosti i sankcija. Jezik prava posebno se reflektuje u simboličkoj i retoričkoj dimenziji (Sperling 2008: 53, 66). Integriranje u pravni diskurs ali i sasvim konkretno osnaženje prâvâ pacijenata bez obzira na neupitan doprinos razvoju bioetike nisu bez slabosti. Prigovor se odnosi na suviše sužen prostor rasprave (Sperling 2008: 78) i pogled čija ambicija pokriva tek djelić onoga što su stvarne prijetnje i izazovi epohe, koji se (pogled) ne može svesti na medicinsku etiku (zato se, da ponovimo, pored ostalog i javlja bioetika) i ne može u

fokusu imati samo pacijente. Time bismo ostali u antropocentričkim okovima, tj. u onim okvirima mišljenja koje težeći novim paradigmama i novim odgovorima potiče i određuje tok događaja. Tako se ponovno vraćamo polju Dworkinova utjecaja, odnosno interpretaciji koja želi postići integritet u smislu najboljeg opravdanja za odlučivanje koje poštuje kontekst i čovjeka kao vrijednost po sebi (Dworkin 1978: 145). Ovdje još jednom dovodimo Dworkina u vezu s Jonasom. Moderna *techne*, reći će Jonas, razlikuje se od antičkog *techne*. Ona (*techne*) sada nije u čovjekovoj kontroli već u konstantnoj težnji za napretkom savladava i čovjeka samog i dovodi ga u potpuno izmijenjene okolnosti, što uključuje i izmijenjenu suštinu politike (Jonas 1990: 25). Pod politikom se ovdje sasvim jasno razumije javna ili opća dimenzija, odnosno, prostor javnog odlučivanja. Sve to vodi logičnom zaključku o izmijenjenoj suštini prava, odnosno, njegove uloge u gore ocrtanim okolnostima. Čovjekovi odgovori na biotehnoške izazove moraju u konačnici zadobiti pravnu formu. To znači da se mora regulirati ono što je sada u domašaju čovjekovog odlučivanja, a što je do jučer bilo nezamislivo, poput rađanja i smrti (Jonas 1990: 38). Jasno je kako se takvo reguliranje, odnosno, normiranje ne može poduzimati iz paraliziranog mišljenja koje pravo razumije kao statičnu jasnu činjenicu (Svetlič 2004: 408). Biotehnoški diskurs potvrđuje značaj prava kao interpretativnog i integrativnog pojma, u kojem (diskursu) sve češće nije moguće tražiti pravo koje već jeste.

Potencijali prava mišljenog u kategoriji integriteta stoga dolaze do izražaja i u precedentnom pravu (perspektivi u kojoj i iz koje Dworkin dominantno misli i piše) suočenom s biotehnoškim iskustvom i pitanjima. Uprkos mogućem, na prvi pogled utemeljenom, prigovoru o precedentnom pravu kao retrospektivnom pa time i manjkavom za budućosna rješenja (Jasanoff 2001: 37), upravo se interpretacijom takav prigovor elimira. Interpretacija u tom smislu dio je lanca u kojem treba da doprinese konzistentnom razumijevanju (Svetlič 2004: 411). Obavezom interpretatora da razumije prethodne autore, odnosno da dostigne *regulativnu ideju* i na njoj utemelji vlastitu odluku izbjegava se opasnost proizvoljnosti ali ujedno ostavlja prostor za stvaralački doprinos koji omogućava suočenje sa savremenošću.

Metaforički kazano, obavezom sudjelovanja u lancu prozor interpretatora u prošlost nije uzak, kao što se interpretativnim poduhvatom po sebi otvaraju vrata za pogled unaprijed.

Iz tog budućnosti okrenutog pogleda, razumijevajući već prisutne opasnosti kao i anticipirajući one koje se naziru, rađa se opća teorija prava i tehnologije, koja ne može bez cjelovitog pristupa (Bernstein 2007: 443.) kakav se može izgraditi iz integrativne filozofije prava Ronalda Dworkina. Tim se razumijevanje prava kao

integriteta dovodi u vezu s jednim od ključnih pojmova i principa nove etike – odgovornosti¹⁰.

Sam pojam odgovornosti ima iza sebe značajan put do humanizacije, individualizacije i pounutrenja (Turolde, Barilan 2008: 115). Globalizirani uslovi ljudskog bitisanja, kazano Jonasovim rječima, dovode do novih vrsta i dimenzija djelovanja koje sada vode globaliziranoj etici predviđanja i odgovornosti (Jonas 1990: 36-37; Turolde, Barilan 2008: 119) koja više nema posla sa postojećom mikroetikom. U pravnoj formulaciji, ono „pretpostavljeno malum“ o kojem govori Jonas (1990: 46-49) interpretativnim postupkom, u naporu sudjelovanja u „lancu“, pravnom fikcijom postavljamo u spoznato, što će reći, postojeće malum. Poštujući integrativni princip, spoznato malum sada predstavlja osnovu za pravno djelovanje, odnosno, reguliranje. Anticipiranje putem pravne fikcije može doprinijeti smanjenju ekstravagantnih težnji koje dominiraju perspektivom „ovdje i sada“ (Turolde, Barilan 2008: 120). Novi imperativ¹¹ budućnosne odgovornosti posebno je upućen na javnu politiku. Ta javna politika obuhvaća pravo u njegovom izučavanju, stvaranju, primjeni i tumačenju. Odgovornost u sebi podrazumijeva vrijednosne sudove i na njima utemeljene odluke i djelovanje. Dworkin taj obrazac ispunjava. Živjeti dobro, ne znači maksimiziranje šansi za življenje najboljeg života. Da završimo parafrazirajući Dworkina - živjeti dobro danas (treba da) znači živjeti odgovorno.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Pravo i bioetika određeni su interdisciplinarnošću i kao takvi nužno okrenuti međusobnim vezama, zajedničkom razmatranju i propitivanju mogućih odgovora na izazove potaknute znanstveno-tehnološkim napretkom koji obilježava biotehnološku epohu. U tom suočavanju s izazovima epohe pravo i bioetika razmjenjuju međusobne utjecaje. Osim idejnih dimenzija odnosa, pravo je ključno sjecište međusobnih utjecaja jer, konačno, bioetika treba svoj izraz dobiti u pravnim formulacijama i

¹⁰ Jonasov *Princip odgovornost* kao jedno od najznačajnijih filozofskih djela 20. stoljeća u cijelosti je posvećen izgradnji nove etike na temeljima novog razumjevanja odgovornosti, nasuprot tardicionalnoj („susjedskoj“) etici koja je omeđena s „ovdje i sada“. Kao takva, traddicionalna etika ima posla s bliskim vremenskim i prostornim horizontom djelovanja (Jonas 1990: 19), u kojima se o dobrom i lošem tog djelovanja “(...) odlučuje unutar kratkoročnog sklopa“ (Jonas 1990: 20).

¹¹ Kantov kategorički imperativ sada, prema Jonasu, treba da glasi: „Djeluj tako da su učinci tvog djelovanja podnošljivi s permanencijom pravog ljudskog života na Zemlji“, odnosno, „Djeluj tako da učinci tvog djelovanja ne budu razorni za buduću mogućnost takvog života“ (Jonas 1990: 28).

pravnoj zaštiti, ukoliko želi izbjeći da ostane puka metafizička teorija. U takvom razmatranju značajnom se u svojim potencijalima ukazuje filozofija prava Ronalda Dworkina. Svojom terminologijom, metodom i ambicijama, filozofija prava shvaćnog kao integritet otvara prostor za tumačenje koje će razumjeti vrijeme ali i stvoriti osnov za buduća tumačenja i time ostaviti otvorenom mogućnost vrijednosnog odmjeravanja napretka kao takvog. Time se naznačava važnost pojma odgovornosti u razgovoru o pravi i bioetici. U postmodernoj slici svijeta zadržati cjeloviti pogled na život nameće se nužnim ukoliko se život želi sačuvati u svojoj punoći i raznovrsnosti, a time i čovjekovo mjesto u njemu. Dworkinovo razumijevanje prava kao interpretativnog pojma olakšava taj zadatak.

LITERATURA:

1. Andorno, Roberto (2009), "Human Dignity and Human Rights as a common ground for a global bioethics", *Journal of Medicine and Philosophy*, 34(3), 223-240.
2. Bauby, Jean-Dominique (1997), *Skafander i leptir*, Pergamena, Zagreb
3. Beuchamp, Tom L. (1996), "Načela u bioetici", *Društvena istraživanja*, God. 5, br. 3-4, 533-544.
4. Bernstein, Gaia (2007), "Toward a General Theory on Law and Technology: Introduction", *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, Vol. 8, 2, 441-447.
5. Brewster, Todd (2008), "Foreword", u: Schaller, Barry R., *Understanding Bioethics and the Law – The Promises and Perils of the Brave New World of Biotechnology*, Praeger Publishers
6. Cameron, Nigel M. de S. (2006), "Biotechnology and the Future of Humanity", *Journal of Contemporary Law & Policy*, Vol. 22, 2, 413-423.
7. Capron, Alexander Morgan, Vicki Michel (1993): Law and Bioethics, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 27, Iss 1-3, 25-40.
8. Chapman, Audrey R. (2011), "Human dignity, Bioethics and Human Rights", *Amsterdam Law Forum*, Vol. 3:1, 3-12.
9. Čović, Ante (2004), *Etika i bioetika – razmišljanje na pragu bioetičke epohe*, Pergamena, Zagreb
10. Čović, Ante (2010) "Medicina – etika – bioetika", *mef.hr*, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, br. 2, str. 42–44.

11. Dajović, Goran (2015), "Priroda pravne teorije Ronalda Dworkina", u: Đorđević, Biljana, Miloš Zdravković (ur.), *Nasleđe političke i pravne filozofije Ronalda Dworkina*, Srpsko udruženje za pravnu i socijalnu filozofiju, Fakultet političkih nauka, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd
12. Dworkin, Ronald (1978), *Taking Rights Seriously*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
13. Dworkin, Ronald (1993), *Lifes Dominion*, Alfred A. Knopf, New York
14. Dworkin, Ronald (1999), "Playing God", <https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/playing-god-genetics-ronald-dworkin>, pristupljeno 4. 4. 2018.
15. Dworkin, Ronald (2003), *Carstvo prava*, Filip Višnjić, Beograd
16. Dworkin Ronald (2011), *Justice for Hedgehogs*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
17. Đorđević, Biljana, Miloš Zdravković (ur.) (2015), *Nasleđe političke i pravne filozofije Ronalda Dworkina*, Srpsko udruženje za pravnu i socijalnu filozofiju, Fakultet političkih nauka, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd
18. Đurđić, Vojislav, Marko Trajković (2013): "Ka pluriperspektivističkoj bioetici", *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, vol. 47, br. 2, 247-260.
19. Franeta, Duška (2015), "Dworkinova teorija tumačenja", u: Đorđević, Biljana, Miloš Zdravković (ur.), *Nasleđe političke i pravne filozofije Ronalda Dworkina*, Srpsko udruženje za pravnu i socijalnu filozofiju, Fakultet političkih nauka, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd
20. Golding, Martin P., William A. Edmundsoon (eds.) (2005), *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*, Blackwell Publishing
21. Golubić, Janja, Luka Burazin (2016), "Interpretacijska teorija prava Ronalda Dworkina – osnovne postavke", *Pravnik*, 49, 1, 23-39.
22. Guest, Stephen (2013), *Ronald Dworkin*, Third Edition, Edinburgh University Press
23. Jasanoff, Sheila (2001), "Ordering Life: Law and the Normalization of Biotechnology", *Notizie di Politeia*, 17(62), 34-50.
24. Jonas, Hans (1990), *Princip odgovornost*, Veselin Masleša, Sarajevo
25. Jurić, Hrvoje (2007), "Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera", u: Valjan, Velimir, *Integrativna bioetika i izazovi savremene civilizacije*, Bioetičko društvo BiH, Sarajevo
26. Kaufmann, Arthur (2013), *Uvod v filozofijo prava*, GV Založba, Ljubljana

27. Marjanović, Miloš (2013), "Ljudsko dostojanstvo i bioetika", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom sadu*, 4, 45-60.
28. Poland, Susan Carter (1997), "Landmark Legal Cases in Bioethics", *Kennedy Institute of Ethics Journal*, vol. 7, 2, 191-209.
29. Rinčić, Iva (2011), *Europska bioetika: ideje i institucije*, Pergamena, Zagreb
30. Sperling, Daniel (2008), "Law and Bioethics: A Rights-Based Relationship and Its Troubling Implications", *Current Legal Issues*, 11, 52-78.
31. Svetlič, Rok (2004), "(Post)modernost Dworkinove filozofije prava", *Filozofska istraživanja*, God. 24, 2, 497-414.
32. Šarčević, Edin (ur.) (2014), *Pravni principi*, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo
33. Turoldo, Fabrizio, Michael Y. Barilan (2008), "The Concept of Responsibility: Three Stages in its Evolution within Bioethics", *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 17, 114-123.
34. Visković, Nikola (1981), *Pojam prava*, Logos, Split
35. Zdravković, Miloš (2015), "Teorijska nesaglasnost o pravu", u: Đorđević, Biljana, Miloš Zdravković (ur.), *Nasleđe političke i pravne filozofije Ronalda Dworkina*, Srpsko udruženje za pravnu i socijalnu filozofiju, Fakultet političkih nauka, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd
36. Wacks, Raymond (2006) *Philosophy of Law – Avery Short Introduction*, Oxford University Press

UNDERSTANDING THE RELATIONSHIP OF LAW AND BIOETHICS FROM RONALD DWORKIN'S PHILOSOPHY OF LAW – IDEAS, SIGNIFICANCE AND SCOPE

Summary

Law and bioethics are important social phenomena. While Law, on the one hand, represents traditional social science, bioethics, on the other hand, is a relatively new scientific discipline. What characterizes both Law and Bioethics is a social practice that is considered and interdisciplinarity in the approach to the concepts, challenges and processes that social practice imposes. The paper seeks interdisciplinarity of Law and Bioethics and the importance of their mutual relationship from the perspective of Ronald Dworkin's Philosophy of Law, one of the most important contemporary legal philosophers.

The paper deals with the basic concepts, the significance and the comprehension of such an opinion on the understanding of law and bioethics, that is, the intersections in which they are inevitable.

Key words: bioethics; law; law as integrity

Adresa autora
Dželaludin Hodžić
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
dzalaludin@gmail.com